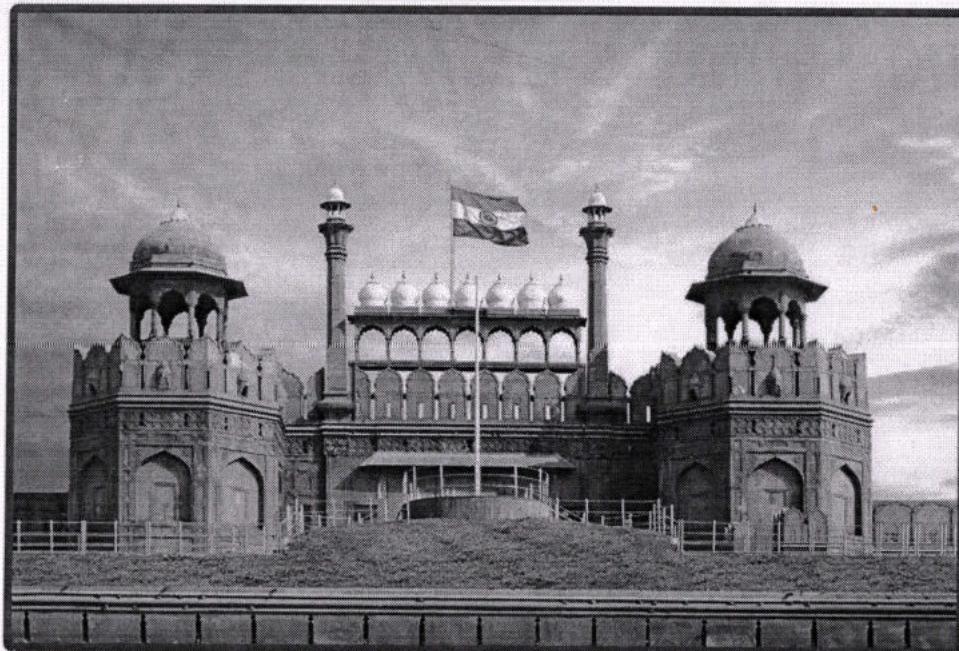

भारताच्या जडणधडणीतील ७५वर्षे - चळवळी व विकासाचे प्रवाह (१९४७ ते २०२२)

मुख्य संपादक
प्राचार्य डॉ.सी.एस.काकडे

संपादक
प्रा. एस. एन. पाटील
प्रा. ए. एम. कांबळे (उपप्राचार्य)
डॉ. डी. एम. सिरसट

महाराणा प्रतापसिंह शिक्षण संस्था मुंबई संचलित
आनंदीबाई रावराणे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
वैभववाडी बिल्हा- सिंधुदुर्ग, महाराष्ट्र.

मुंबई विद्यापीठ कायम संलग्नित

NAAC Reaccredited with 'A' Grade (CGPA 3.08) & ISO 9001:2015 Certified

महाराणा प्रतापसिंह शिक्षण संस्था मुंबई संचलित
आनंदीबाई रावराणे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
वैभववाडी जिल्हा-सिंधुदुर्ग, महाराष्ट्र.

NAAC Reaccredited with 'A' Grade (CGPA 3.08) & ISO 9001:2015 Certified

इतिहास विभाग व अंतर्गत शुणवत्ता हमी कक्ष (IQAC) आयोजित
आंतरविद्याशाखीय ऑनलाईन राष्ट्रीय परिषद-२०२२

भारताच्या जडणाईठणीतील ७५ वर्षे - चळवळी व विकासाचे प्रवाह (१९४७ ते २०२१)

शुक्रवार दि. २८ जानेवारी २०२२

अनुक्रमणिका

1	SCIENCE AND TECHNOLOGY: BLESSING OR CURSE? Dr Michael Khindo*	1
2	BEACH SHACKS IN GOA: EMPOWERING THE RURAL ECONOMY Dr. Varsha V. Kamat	4
3	ISRO THE IMPRESSION OF INDIA IN SPACE COMMUNICATION: SPECIAL REFERENCE TO MARS MISSION Sanjay L Gaikwad*1, Ravindra D Morbekar1, Nandini N Gaikwad2, Pooja P Thakur2	9
4	शहरीकरणात शाश्वत विकास शिक्षण शिक्षणाची भूमिका श्री. योगेश खंडेराव पाटील, डॉ. गोविंदराव शंकराव कांबळे	13
5	भारतीय परराष्ट्र धोरणाचे शिल्पकार- पं. जवाहरलाल नेहरु प्रा. श्री. एस. एन. पाटील	17
6	DEFENSE MINISTER: YASHAWANTRAO CHAVAN Dr. Santosh Tukaram Kadam	25
7	मराठवाडा मुकी संग्राम – आर्य समाजाचे योगदान प्रा. रश्मी शिवाजी आडेकर	29
8	विसाव्या शतकातील प्रभावी व्यक्तिमत्त्व - इंदिरा गांधी प्रा. डॉ. व्ही. जी. भास्कर	38
9	THE POST-INDEPENDENCE TECHNOLOGICAL TRENDS IN THE MAKING OF INDIA Asst. Prof. Mr. P.M. Dhere	44
10	आमचं गाव, आमचा विकास उपक्रमा अंतर्गत ग्रामपंचायत विकास विशेष संदर्भ ग्रामपंचायत हिंगनोळे श्रीमती सरकाळे तेजश्री तानाजी	47
11	भारतीय शिक्षक शिक्षण- एक दृष्टीक्षेप रुपेश युवराज पाटील	51
12	नव भारताच्या जडणघडणीत पंडित जवाहरलाल नेहरूंचे योगदान सुनीताबाई भगवान पाटील	66
13	महाराष्ट्रातील शास्त्रीयनृत्य चळवळ आणि विकास निलीमा हिरवे	70
14	भारत विदेश नीती में एकट ईस्ट नीति शाहिद मुस्ताक मुल्ला	78

15	POST-INDEPENDENCE DEVELOPMENT OF HOTEL INDUSTRY IN INDIA Dr. Sumedha Naik	82
16	आँंडा नागनाथ ऐतिहासिक पर्यटन स्थळ प्रा. डॉ. उद्धव राऊत	87
17	सहकार क्षेत्रावर भाष्य करणारी काढंबरी- 'विषवृक्षाची मुळे' प्रा.सौ. संजीवनी सुरेश पाटील	90
18	ACADEMIC COLLEGE LIBRARIES ROLES IN HIGHER EDUCATION SYSTEM IN INDIA Mr. Kishor Manikrao Waghmare	98
19	भारत आणि सार्क INDIA AND SAARC (South Asian Association for Rural Cooperation) प्रा. प्रमोद अरविंद देसाई	103
20	CHALLENGING BATTLE OF SARITA AGAINST GENDER DISCRIMINATION AND PATRIARCHY LEADING TO EMPOWERMENT IN SHASHI DESHPANDE'S THE DARK HOLDS NO TERRORS Dr. Rajesh Vishnu Yeole, Ms. Yashasvi Desai	110
21	भारत गठन के ७५ वर्ष: आंदोलन और विकास की धाराएँ महिला सशक्तिकरण की राह पर डॉ. माधुरी जोशी	115
22	आदिवास समाज विकासासाठी शासनाने राबविलेला योजनांचा आढावा प्रा. डॉ. रविंद्र भा. धागस, प्रा. प्रकाश विष्णू घरत	118
23	स्वतंत्र भारतातील शेतकरी चळवळ डॉ. अशोक ज्ञानदेव पाटील	123
24	स्वातंत्र्यानंतर भारतीय अर्थव्यवस्थेत पर्यटन क्षेत्रात झालेले बदल डॉ. बी.डी.इंगवले	127
25	A REVIEW OF INCLUSION THROUGH ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN INDIA Dr. Maruti Ishwara Kumbhar	132
26	पुरोगामी चळवळीतील लढाऊ नेतृत्व : प्रा. एन.डी.पाटील *प्रा. श्रीकांत विक्रांत सिरसाठे **प्रा. डॉ. अंकुश मारुती सोहनी	138
27	भारताचे परराष्ट्रीय धोरण डॉ. घन आनंद लक्ष्मीकांत	144
28	A STUDY OF ROLE OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN WOMEN EMPOWERMENT IN LANJA TEHSIL Dr. Suvarn Deuskar	152

पुरोगामी चळवळीतील लढाऊ नेतृत्व : प्रा. एन.डी.पाटील

*प्रा. श्रीकांत विक्रांत सिरसाठे

इतिहास विभाग प्रमुख, श्री.स.ह.केळकर महाविद्यालय देवगड, जि.सिंधुदुर्ग.

संपर्क न. 8421264397

**प्रा. डॉ. अंकुश मारुती सोहनी

इतिहास विभाग, शेठ ज. एन. पालीवाला महाविद्यालय पाली.

संपर्क न. 9420444302

प्रस्तावना :

आधुनिक महाराष्ट्राच्या जडणघडणीमध्ये फुले- शाहू- आंबेडकरांच्या विचारांना व कार्याला अनन्यसाधारण असे महत्वाचे स्थान आहे. कारण या महापुरुषांनी प्रस्थापित व्यवस्थेच्या विरोधात विचार मांडून प्रभावीपणे कार्य केले त्यामुळे मध्ययुगातील बुरसटलेल्या, चालीरिती, रुढी, प्रथा परंपरेचे उच्चाटन करून आधुनिक समाज घडवण्याचे काम केले. महाराष्ट्रातील प्रतिगामी विचारांना तिलांजली देत असताना पुरोगामी विचारांची कास मोठ्या प्रमाणात या सुधारकांनी धरली आणि सामाजिक, सांस्कृतिक धार्मिक, आर्थिक क्षेत्रामध्ये बदल घडवून आणले. त्यामुळे पुरोगामी महाराष्ट्र म्हटला की फुले - शाहू - आंबेडकर यांचे नाव अग्रक्रमाने पुढे येते. 21 व्या शतकातील महाराष्ट्रात फुले-शाहू-आंबेडकरांच्या विचारांचा वारसा पुढे घेऊन जाणारी जी नेते मंडळी आहेत त्यापैकी एक नाव म्हणजे प्रा. एन.डी.पाटील हे होय. महाराष्ट्रातील आधुनिक समाजामध्ये समाजवाद मोठ्या प्रमाणात रुजावा शेतमजुरांना, कष्टकरी, कामगारांना न्याय मिळावा ही जाणीव ठेवून सतत त्यांच्या उद्घारासाठी प्रयत्न करणारे व्यक्तिमत्व म्हणजे प्रा. एन.डी.पाटील होय. पाटीलसरांनी आपल्या आयुष्यात समाजवादी तत्त्वाशी कधीही तडजोड केली नाही. राजकारणात पाटील सरांनी उडी घेतली परंतु राजकारणातून नेहमी समाजकारण झाले पाहिजे याची दक्षता घेतली, आपल्या आयुष्यात नेहमी दीनद्वबळ्या, कष्टकरी, उपेक्षित समाजाता न्याय मिळावा यासाठी ते प्रयत्नशील राहिले. प्रस्तुत शोधनिबंधात प्रा. एन.डी.पाटील सरांनी सामाजिक, राजकीय, आर्थिक प्रश्नांच्या संदर्भात जे जे लढे दिले त्यांचे महत्व सदर शोधनिबंधात अधोरेखित करण्याचा प्रयत्न केला गेला आहे.

उद्दिष्ट :

- प्रा. एन.डी.पाटील पाटील सरांचा परिचय करून देणे.
- राजकारणातून समाजकारणाचा शोध घेणे.
- प्रा.एन. डी. पाटील सरांची समाजवादी तत्त्वप्रणाली आणि त्यातून समाजप्रबोधनचा वेध घेणे.
- विविध प्रश्नावर दिलेल्या लढ्याचे महत्व अभ्यासणे.
- पुरोगामी चळवळीतील प्रा. एन.डी.पाटील सरांच्या कार्याचे महत्व प्रतिपादन करणे.

प्रा. एन.डी. पाटील यांचा अल्प परिचय :

पूर्वीच्या सातारा जिल्ह्यातील आणि सध्याच्या सांगली जिल्ह्यात असलेल्या वाळवा तालुक्यातील ढवळी या गावी 15 जुलै 1929 रोजी नारायण पाटील यांचा जन्म झाला. ही त्यांची शाळेत भरती होताना तेथील शिक्षकाने नोंदवलेली जन्मतारीख. आपण निरक्षर असलो तरी आपल्या मुलांनी निरक्षर

राहता कामा नये याची जाणीव नारायण यांच्या वडिलांना होती म्हणूनच नारायण व त्यांच्या भावाला शिक्षण देण्यासाठी शाळेत घातले. दररोज 16 मैल चालून शिक्षण घेण्याचे काम नारायण पाटील यांनी केले. वाळवा तालुका हा स्वतंत्र काळात क्रांतिकारकाचे आगर होते पत्री सरकारच्या कार्याने आणि सत्यशोधकी विचाराने ढवळे गावही भारावून गेले होते. जी.डी.लाड, नागनाथ अण्णा नायकवडी, बाबूजी पाटणकर, कॉमेड शेख, काका रंगराव पाटील यासारख्या क्रांतिकारकाची त्यांच्या घरात ऊऱवस होती. त्यामुळे अशा वातावरणात कोवळ्या वयातील नारायण यांच्या मनात सत्यशोधकी आणि क्रांतिकारी विचारांचे पायाभरणी झाली. नारायण पाटील यांनी पदवीचे शिक्षण राजाराम कॉलेज मधून घेऊन ते पदवीधर झाले. याच सुमारास त्यांच्या वडिलांचे आणि भावाचे निधन झाले त्यांच्यावर हा मोठा आघात होता त्यावेळेस कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी त्यांना आधार दिला आपल्या ट्रेनिंग कॉलेजमध्ये कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी नारायण यांची नेमणूक केली आणि येथेच ट्रेनिंग कॉलेजचे प्राचार्य ए.डी.गणी सहेब आतार यांचा प्रभाव त्यांच्यावर पडला. नारायण पाटील यांनी सुरुवातीला इतिहास विषय शिकविला त्यानंतर एम.ए चे शिक्षण अर्थशास्त्र विषयात पूर्ण करून ते शिवाजी कॉलेजमध्ये अर्थशास्त्राचे प्राध्यापक म्हणून काम केले पुढे शेतकरी कामगार पक्षात प्रवेश करून राजकीय, शैक्षणिक, सामाजिक कार्यात स्वतःचे आयुष्य झोकून दिले. त्यामुळे पुढे महाराष्ट्रात नारायण हेच नाव प्रा. एन. डी. पाटील सर म्हणून सुपरिचित झाले.

प्रा. एन. डी. पाटील यांचे शैक्षणिक कार्य :

कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी नारायण पाटील यांची ट्रेनिंग कॉलेज मध्ये नेमणूक केल्यानंतर पाटील सर हे सुरुवातीला इतिहास विषय शिकवायचे. हे शिक्षणाचे काम करीत असताना विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक बांधिलकीची जाणीव, शोषणाविरुद्ध चीड, सामाजिक कार्याची आवड निर्माण करीत. समाजासाठी स्वीकारलेली समर्पक वृत्ती त्यांच्यामध्ये प्रारंभापासूनच भिनलेली होती. कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी आपल्या रयत शिक्षण संस्थेमध्ये गोरगरिबांच्या मुला-मुलीसाठी कमवा व शिका हा प्रकल्प सुरु केला या प्रकल्पाचा सूत्रधार म्हणून प्रा. पाटील यांची निवड केली त्याचबरोबर रयत शिक्षण संस्थेच्या विविध जबाबदार्या त्यांच्यावर सोपविण्यात आल्या होत्या, या विविध जबाबदार्या अत्यंत कौशल्याने पार पाडण्याचे काम त्यांनी केले त्यामुळेच पुढे ते रयत शिक्षण संस्थेचे अध्यक्ष बनले. कोल्हापूर विद्यार्थीठाच्या अनेक महत्वाच्या समितीवर देखील त्यांनी काम केले. अरे ते शिक्षण संस्थेचे अध्यक्ष म्हणून काम पाहत असताना त्यांनी अनेक गरीब घरातील बुद्धिवादी मुला-मुलींना प्राध्यापक व शिक्षकांच्या जागेवर नियुक्त करून रयत शिक्षण संस्थेचा वटवृक्ष अधिक बहरण्यासाठी प्रयत्न केले. शिक्षणाच्या बाजारीकरणाच्या विरोधात नारायण पाटील यांनी नेहमीच आवाज उठवण्याचे काम केले तत्कालीन शिक्षण मंत्री मधुकरराव चौधरी यांनी शिक्षणासंदर्भात काढलेल्या शेतपत्रिकेचे कृष्ण स्वरूप उघड करण्यासाठी नारायण पाटील यांनी “शिक्षण हे राष्ट्राने करावयाचे धर्मादाय काम नसून राष्ट्राच्या भविष्यकालीन विम्यासाठी केली जाणारी फलदायी गुंतवणूक आहे” असे सरकारला ठणकावत सभागृहाबाहेर सर्व आमदारांच्या समोर चार तास भाषण करून शेतपत्रिकेचे काळे अंतरंग समोर आणले. शेतपत्रिका सरकारने मागे घ्यावी यासाठी पी.जी. पाटलासह त्यांनी संपूर्ण महाराष्ट्रभर 400 सभा घेतल्या त्यामुळे काँग्रेस पक्षाला विधानसभेत बहुमत असताना देखील या शेतपत्रिकेचा ठराव

मागे घ्यावा लागला. यानंतरही प्रा. पाटील यांनी आयुष्यभर शिक्षणाच्या बाजारीकरणाच्या विरोधातील प्रत्येक लढ्यात संघर्ष करणार्यांना भक्कम साथ दिली.

प्रा. एन. डी. पाटील यांनी शेतकरी वर्गासाठी केलेले कार्य:

1948 ला प्रा. एन. डी. पाटील सरांनी शेतकरी कामगार पक्षात प्रवेश केला आणि शेतकर्यांच्या विविध प्रश्नावर ती आंदोलने उभे करून शेतकरी कष्टकरी वर्गाला न्याय देण्याचा प्रयत्न केला. प्रा. एन. डी. पाटील सरांनी 1985 ते 2010 या काळात शेतकरी कामगार पक्षाचे सरचिटणीस म्हणून काम पाहिले गेल्या 70 वर्षांहून अधिक काळ शेतकरी कष्टकरी जनतेच्या प्रश्नावर ते आवाज उठवून त्यांना योग्य तो न्याय देण्याचा प्रयत्न केला. शेतकर्यांच्या मालाला हमी भाव मिळावा यासाठी म्हणून राज्यभर आंदोलने उभी करण्याचे काम त्यांनी केले प्रसंगी त्यांना तुरुंगवासाही भोगावा लागला शेतकरी वर्ग हा केंद्रस्थानी ठेवून त्यांचे विविध प्रश्न सोडविण्याचा प्रयत्न त्यांच्यामार्फत झाला. शेतकर्यांच्या न्याय्य मागण्या साठी महाराष्ट्रभर पायी फिरून दौरे केले आणि सरकारला झुकविण्याचे चे काम केले. प्रा. एन. डी. पाटील यांनी शेतकर्यांचे प्रश्न जसे आंदोलन उभे करून सोडवण्याचं काम केलं तसेच साहित्य निर्मितीतून ही सरकारला जागे करण्याचे काम केले त्यांनी त्यांच्या आयुष्यात शेत जमिनीवरील कमाल मर्यादा आणि महाराष्ट्र सरकारचा प्रतिगामी कायदा – 1962, काँग्रेस सरकार आणि शेतकर्यांची लूट - 1962, शेतीमालाला किफायतशीर किमतीची हमी आणि घाऊक व्यापाराचे राष्ट्रीयीकरण - 1963, शेतीमालाच्या किफायतशीर किमतीची कैफियत - 1970 अशी साहित्य निर्मिती करून यामधून शेतकर्यांच्या व्यथा आणि सरकारची अनास्था रेखाटण्याचे काम केले.

प्रा. एन. डी. पाटील यांचा विविध आंदोलनातील सक्रीय सहभाग :

शोषणमुक्त आणि समतेवर आधरित समाजाची निर्मिती हे एन. डी. सरांचे स्वप्न होते. त्यासाठी ते स्वातंत्र्य लढ्यापासून ते अगदी आजतागायत प्रत्येक लढ्यात सहभागी झाले. गिरणी कामगारांचा लढा, गोवा मुक्ती संघर्ष, संयुक्त महाराष्ट्राचे आंदोलन, एक गाव एक पाणवठा, भूमिहीनांसाठीचा संघर्ष, शेतीमालाला किफायतशीर भाव मिळावा म्हणून केलेले लढे, कापूस एकाधिकार योजना, महागाई आणि उपासमार विरोधी आंदोलन, बहुजनांच्या शिक्षणाला ग्रासणार्या शेतपत्रिके विरोधातील लढा, धरणग्रस्तांचे-विस्थापितांचे आंदोलन, मराठवाडा नामांतर आंदोलन, एनरोन हटाव आंदोलन, हमी भावासाठी शेणाव ते नागपूर विधानसभेवर पायी चालत काढलेली दिंडी, महाराष्ट्र राज्य वीज संघर्ष समितीचे आंदोलन, भूविकास बँकेच्या गैरकारभाराविरोधाचे आंदोलन, अन्याय्य कपाती करणार्या साखर कारखानादाराविरोधातील आंदोलन, जागतिकीकरणाविरोधात केलेले सेझ विरोधी लढ्यासारखे विविध संघर्ष, अगदी अलीकडे कोल्हापुरातील टोलच्या विरोधात कॉ. गोविंद पानसरेच्या साथीने केलेले आंदोलन, असे अनेक लढे एन. डी. सरांनी त्यांच्या आयुष्यात दिले आहेत. हे संघर्षच खरे तर एन. डी. सरांच्या व्यक्तित्वाची ओळख आहे. पण त्या सर्व लढ्यांचा परामर्श काही आपण येथे घेऊ शकणार नाही. त्यामुळे काही संघर्षाच्या तपशिलाना स्पर्श करण्याचा प्रयत्न या ठिकाणी केलेला आहे.

समाज प्रबोधन आणि सामाजिक कार्य :

समाजवादी समाजाची निर्मिती करणे हे उद्दिष्ट प्रा. एन. डी. पाटील यांचे होते. त्यासाठी विद्यार्थी दशेपासून ते आयुष्याच्या शेवटपर्यंत यासाठी ते प्रयत्नशील राहिले. समाजामध्ये पूर्वीपासून चालत आलेली जातीयता व अस्पृश्यता याला त्यांनी विद्यार्थीदशेपासूनच विरोध केलेला होता. गावामध्ये पाटील परिवाराच्या मालकीचा आड

होता, गावातील सर्व जण तेथे पाणी भरत पण दलितांना पाणी इतर वाढत त्यांचा स्पर्श विहिरीला चालत नसे हे नारायण पाटील यांच्या लक्षात आल्यानंतर तेव्हा त्यांनी ‘हे चालणार असेल तर घरात पाऊल ठेवणार नाही अशी धमकीच घरच्यांना दिली तेव्हापासून पाण्याचा आड सर्वांना खुला झाला’. यानंतर त्यांनी त्यांचे संपूर्ण आयुष्यच सामाजिक कार्यासाठी अर्पण केले. सर्वसामान्यांचे प्रश्न रस्त्यावर उत्तरून आंदोलन करून ते नेहमीच सोडविण्याचा प्रयत्र केला या भागातील लोकांसाठी केलेले कार्य अत्यंत उल्लेखनीय आहे. शेतकऱ्यांच्या मालाला हमीभाव मिळावा यासाठी आंदोलन, कोल्हापूर येथील टोल नाक्याचा लढा अशा अनेक सामाजिक प्रश्नावर प्रा. एन. डी पाटील यांनी नेहमीच आवाज उठवून सर्वसामान्यांना न्याय देण्याचे काम केले.. महाराष्ट्राच्या कानाकोपर्यात जाऊन समाजामध्ये असलेल्या वाईट, चालीरिती रुढी प्रथा, परंपरा यांच्या विरोधामध्ये व्याख्याने दिली. समाजजागृती समाजप्रबोधन हेच जीवनाचे साध्य ठरवले होते. कुठल्याही सरकारी यंत्रणांची मदत न घेता बसने प्रवास करून, खेडोपाडी जाऊन समाज प्रबोधनाचे काम मोठ्या प्रमाणात केले. समाज जागृती झाली पाहिजे अशी त्यांची तळमळ आयुष्याच्या शेवटपर्यंत होती डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर अकादमीचे अध्यक्ष असताना त्यांनी समाजातील दीन दलित कुटुंबातील जास्तीत जास्त मुलांना शिक्षणाचा व सवलतीचा फायदा झाला पाहिजे यासाठी ते प्रयत्रशील राहिले.

अंधश्रद्धा निर्मूलनाचे कार्य :

प्रा. एन. डी पाटील विद्यार्थी दशेपासूनच बुद्धीप्रामाण्यवादाला मानणारे होते. शब्दप्रामाण्यवादामुळे समाजाची मोठ्या प्रमाणामध्ये अधोगती झालेली आहे, समाजात प्रचंड प्रमाणात अंधश्रद्धा निर्माण झाली आहे अशी त्यांची धारणा होती म्हणूनच विद्यार्थीदशेपासूनच त्यांनी कर्मकांडाला मोठ्या प्रमाणात विरोध केला होता. गावातील अंगाबाईच्या देवळात कीर्तन चालू असताना ते बुवांना विचारात देव आहे का ? हा दगडाचा देव वर फेकला आणि तो कीर्तनकरणार्याच्या आणि ऐकणार्याच्या डोक्यात पडला तर काय होईल? मग देव त्यांना वाचवेल काय? प्रा. एन. डी पाटील विचाराने पक्के मार्क्सवादी होते त्यांचा ईश्वर, अध्यात्म इत्यादीवर अजिबात विश्वास नव्हता त्यांच्या जीवनाचे वैशिष्ट्य असे होते की त्यांनी आपली वैचारिक धारणा सार्वजनिक जीवनात ही कायम ठेवली. सहकार मंत्री पद स्वीकारल्यानंतर आपल्या हस्ते कोणतेही भूमिपूजन किंवा कोणतेही धार्मिक कार्यक्रम विधी होणार नाहीत असा आदेश त्याने जारी केला होता. कोणतेही कर्मकांड त्यांनी आपल्या व्यक्तिगत किंवा कौटुंबिक आयुष्यात केले नाही आपली विचारसरणी आणि आचरण पद्धती यात कमालीची सुसंगती ठेवण्याचं काम केलं. अंधश्रद्धा निर्मूलन समितीचे अध्यक्ष म्हणून काम पाहत असताना या समितीमार्फत प्रबोधनाचे कार्यक्रम संपूर्ण महाराष्ट्रभर राबविण्याचे काम केले. महाराष्ट्र अंधश्रद्धा निर्मूलन समितीने लढवलेल्या प्रत्येक लढ्यात ते अग्रभागी राहिले, जसे की शनिशिंगणापूर चा सत्याग्रह, जादूटोणा विरोधी कायदा होण्यासाठी केलेला संघर्ष, तसेच नरेंद्र महाराजासारख्या बुवा बाबा च्या विरोधातील आंदोलन असो यात प्रा. एन. डी. पाटील आघाडीवर होते. डॉ. नरेंद्र दाभोळकर यांच्या खुनानंतर महाराष्ट्र अंधश्रद्धा निर्मूलन समितीच्या कार्यकर्त्यांच्या मागे खंबीरपणे उभे राहून त्यांना बळ देण्याचे काम करत राहिले.

राजकारणातून लोकाल्याण साधण्याचे कार्य :

कोल्हापूर मध्ये ओरझून पक्षाचे मुख्यपत्र विकणारा मुलगा म्हणून आपली राजकीय कारकीर्द सुरु केली. प्रा. एन. डी. पाटील विधान परिषदेत 18 वर्षे तर विधानसभेत 5 वर्षे आमदार राहिले काही काळ ते सहकार मंत्री देखील होते. आपल्या राजकीय जीवनात उठता-बसता शेतकऱ्याचे नाव घेऊन फायदा मिळवणारे अनेक जण

आहेत, पण आपल्या वैधानिक कारकिर्दीत प्रा. एन. डी. पाटील यांनी कापूस एकाधिकार खरेदी योजना, पाण्याचे समान वाटप शेतीमालाला किफायतशीर हमीभाव असे विविध प्रश्न निकालात काढले. विधिमंडळात त्यांनी दिलेली विविध विषयावर अभ्यासपूर्ण भाषणे त्यांच्या विद्वत्तेची आणि व्यासंगतेची साक्ष देऊन जातात. 1999 ते 2002 या काळात निमंत्रक लोकशाही आघाडी सरकार महाराष्ट्र राज्य सीमा प्रश्न समितीचे सदस्य व सीमा चळवळीचे प्रमुख नेते म्हणून काम पाहात असताना, सीमा भागातील लोकांना न्याय देण्यासाठी अनेक आंदोलने उभी केली प्रसंगी या आंदोलनामुळे तुरुंगवासही त्यांना भोगावा लागला. सीमाभागातील मराठी भाषिक बांधवांचा ते आधारवड होते. प्रा. एन. डी. पाटील यांनी महात्मा ज्योतिबा फुले, राजर्णी शाहूमहाराज, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, कर्मवीर भाऊराव पाटील यांच्या विचारांशी प्रामाणिक राहून राजकारणातून लोककल्याण साधनाचे काम केले. त्यांनी आपल्या आचार, विचार आणि कर्तृत्वाने राजकारण व समाजकारणात वेगळे असे स्थान निर्माण केल्याचे दिसून येते.

निष्कर्ष :

महाराष्ट्रातील पुरोगामी आणि शेतकरी चळवळीतील एक अत्युच्च, उतुंग व उदात व्यक्तिमत्व म्हणून प्रा. एन. डी. पाटील यांच्याकडे पाहिले जाते. यांनी शेतकरी, कष्टकरी, पददलित, तळागाळातील लोकांचे प्रश्न अत्यंत पोटतिडकीने मांझन ते सोडविण्यासाठी सरकारला भाग पाडले आज एका बाजूला जातीयवादी, धर्माध, सनातनी, फॅसिस्ट शक्ती, असहिष्णुता, धर्माधता यासारखे प्रश्न तर दुसर्या बाजूला नवउदारमतवादी आर्थिक धोरणांनी बेरोजगारी, महागाई सारखे प्रश्न उभे केले आहेत. या आव्हानांना तोंड यायचे तर केवळ धर्मनिरपेक्ष असणे उपयोगाचे नाही तर नवसामाज्यवादी नवउदारमतवादी आर्थिक धोरणाच्या विरोधात उभे राहिले पाहिजे अशी त्यांची ठाम भूमिका होती. त्यानुसार पाटील हे पुरोगामी विचारांचे विचारमंच होते. महात्मा फुले, राजश्री शाहू महाराज, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, कर्मवीर भाऊराव पाटील यांच्या विचारांची मशाल कायम पेटत ठेवली. अन्यायाच्या विरोधात सतत लढणे आणि संघर्ष करणे हेच त्यांचे जीवन होते. शेतकरी, शेतमजूर, कष्टकरी, पददलित यांच्या न्याय हक्कासाठी त्यांनी लढे दिले प्रसंगी लाट्या ही खाल्ल्या. त्यामुळे पुरोगामी महाराष्ट्रात त्यांचे लढाऊ नेतृत्व प्रेरणादायी ठरते.

समारोप

गेल्या 70 - 75 वर्षात महाराष्ट्राच्या प्रत्येक सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, धार्मिक चळवळीचे केवळ साक्षीदारच नाही तर त्या चळवळीत आघाडीचा सहभाग प्रा. एन. डी. पाटील यांचा होता, त्यामुळे प्रस्तुत शोधनिबंधाचे शेवटी त्यांच्याच भाषणातील काही ओळीतून त्यांच्या कार्याचे महत्व प्रतिपादित करता येते' सोपे रस्त्याने चालायला सोपे असले तरी ते तुम्हाला जिथे जायचे असेल तिथे पोहोचतील असे नाही म्हणून रॅबर्ट फ्रॉस्ट या इंग्लिश कवीच्या मला आवडणार्या चार ओळी तुम्हाला सांगतो, Wood are lovely,dark & deep but I have promise to keep Mile to go before I sleep. Miles to go before I sleep. या चार ओळी पंडित नेहरूना देखील खूपच आवडत होत्या पण याच कवितेच्या पुढील ओळी मला त्याहूनही जास्त आवडतात, त्या बोधप्रद ओळी अशा आहेत, ' Two road divert from the wood,I took one the less travelled by, and that has made all the difference.' म्हणजेच या वनराजीतुंन बाहेर जाणारे दोन रस्ते निघाले, त्यापैकी एक कमी मळलेला रस्ता मी निवडला जे काही आज घडले ते त्यामधूनच घडले आहे."

संदर्भ :

1. माझी संघर्ष यात्रा, प्रा.एन.डी.पाटील, Vijigisha media private pub.14 जुन 2020 .
2. प्रा.एन.डी.पाटील - चळवळीचा महामेरु ! बहुत जनांसी आधारु, संपादन पाटील विजया, मुक्ता पब्लिशिंग हाऊस प्रा लिमिटेड.
3. अंधश्रद्धा निर्मूलन मासिक, मार्च 2019
4. दैनिक लोकमत, 9 डिसेंबर 2020 .
5. दैनिक प्रभात, 18 जानेवारी 2022.
6. दैनिक लोकसत्ता, 17 जानेवारी 2022..
7. दैनिक लोकमत, 17 जानेवारी 2022 .